

**SHARQ TILSHUNOSLIGIDA DIREKTIV NUTQ AKTLARINING
ZAMONAVIY PRAGMATIK TALQINI
(yapon, xitoy va koreys tillari misolida)**

Nadira Xalmurzayeva

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti

**СОВРЕМЕННАЯ ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ДИРЕКТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ В ВОСТОЧНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ
(на материале японского, китайского и корейского языков)**

Надира Халмурзаева

доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент, Ташкентский
государственный университет востоковедения

**CONTEMPORARY PRAGMATIC INTERPRETATION OF DIRECTIVE
SPEECH ACTS IN ORIENTAL LINGUISTICS
(A Study of Japanese, Chinese, and Korean)**

Nadira Khalmurzaeva

PhD in Philology, Associate Professor, Tashkent State University of Oriental Studies

Annotatsiya. Tezisda yapon, xitoy va koreys tillaridagi direktiv nutq aktlarining zamonaviy pragmatik talqini tadqiq etiladi. Direktivlik illokutiv kuch, muloqot konteksti, ijtimoiy maqom, nutq darajalari hamda milliy-madaniy me'yorlar uyg'unligida tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, xitoy tilida direktivning pragmatik maqbulligi ijtimoiy uyg'unlik va yumshatuvchi vositalarga, koreys tilida gonorifik tizimga, yapon tilida esa keigo, kontekst va institutsional muloqot me'yorlariga bog'liq.

Kalit so'zlar: direktiv nutq akti, illokutiv kuch, pragmatik talqin, bevositalik, bilvositalik, xushmuomalalik, ijtimoiy maqom, keigo, gonorifik tizim.

Аннотация. В настоящей работе рассматриваются современные прагматические подходы к интерпретации директивных речевых актов в японском, китайском и корейском языках. Директивность анализируется во взаимосвязи с иллокутивной

силой, коммуникативным контекстом, социальным статусом, речевыми уровнями и национально-культурными нормами. Сопоставление показывает, что в китайском языке прагматическая приемлемость директива связана с социальной гармонией и средствами смягчения, в корейском — с системой гоноративов, а в японском — с кейго, контекстом и институциональными нормами общения.

Ключевые слова: директивный речевой акт, иллокутивная сила, прагматическая интерпретация, прямота, косвенность, вежливость, социальный статус, кейго, система гоноративов.

Abstract. This paper examines contemporary pragmatic approaches to the interpretation of directive speech acts in Japanese, Chinese, and Korean. Directivity is analyzed in relation to illocutionary force, communicative context, social status, speech levels, and culture-specific norms. The comparative analysis demonstrates that the pragmatic acceptability of directives in Chinese is largely shaped by social harmony and mitigating devices; in Korean, by the honorific system and speech levels; and in Japanese, by keigo, contextual factors, and institutional norms of interaction.

Keywords: directive speech act, illocutionary force, pragmatic interpretation, directness, indirectness, politeness, social status, keigo, honorific system.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat grammatik tuzilish va lug'aviy ma'no nuqtai nazaridan emas, balki ularning muayyan kommunikativ vaziyatda bajaradigan vazifasi asosida tadqiq etish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu tendensiya direktiv nutq aktlarini o'rganishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Direktiv nutq aktlari so'zlovchining adresatni muayyan harakatni bajarishga yoki bajarmaslikka undash maqsadini ifodalaydigan nutqiy harakatlar bo'lib, buyruq, iltimos, maslahat, taklif, ogohlantirish, taqiq va ruxsat kabi kommunikativ ko'rinishlarni qamrab oladi.

Direktivlarning an'anaviy tadqiqida asosiy e'tibor imperativ shakllar va buyruq gaplarning grammatik xususiyatlariga qaratilgan. Zamonaviy pragmatik talqinda esa direktivlik faqat undash mayli yoki gapning grammatik turi bilan chegaralanmaydi. Bir xil grammatik konstruktsiya turli vaziyatlarda buyruq, iltimos, tavsiya yoki taklif ma'nosini anglatishi mumkin. Aksincha, tashqi tuzilishi so'roq yoki darak gapdan iborat bo'lgan ifoda ham muayyan kontekstda adresatni harakatga undash vazifasini bajaradi. Demak, direktiv nutq aktining kommunikativ mazmunini aniqlashda grammatik shakl bilan bir qatorda so'zlovchining illokutiv maqsadi, ishtirokchilarning

ijtimoiy maqomi, ular o'rtasidagi masofa, muloqot vaziyati va milliy-madaniy me'yorlar ham hisobga olinishi lozim.

J. Ostin [5] tomonidan asos solingan va J. Serl [7] tomonidan rivojlantirilgan nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, nutqiy bayonot axborot yetkazish vositasigina emas, balki muayyan harakatni amalga oshirish usuli hamdir. J. Serl direktivlarni so'zlovchining adresatni kelajakda muayyan harakatni bajarishga undashga qaratilgan illokutiv aktlar sifatida tavsiflaydi [7]. Mazkur yondashuv direktivlikni grammatik shakldan pragmatik vazifaga ko'chirib o'rganish imkonini berdi.

Ushbu tezisda «zamonaviy pragmatik talqin» deganda direktiv nutq aktlarini faqat imperativ shakl sifatida emas, balki illokutiv maqsad, kommunikativ kontekst, ijtimoiy maqom, xushmuomalalik strategiyalari va milliy-madaniy me'yorlar uyg'unligida o'rganuvchi yondashuv nazarda tutiladi. Tezisning maqsadi yapon, xitoy va koreys tillarida direktiv nutq aktlarining pragmatik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish hamda bevositalik, hurmat, nutq darajasi va kontekstning illokutiv kuchni belgilashdagi o'rnini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-pragmatik va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi.

Sharq tilshunosligida direktiv nutq aktlarining talqini muayyan jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, muloqot odobi, maqom munosabatlari va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq. Shu sababli G'arb tilshunosligida, xususan, P. Braun va S. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasida [6] shakllangan bevositalik, bilvositalik va xushmuomalalik strategiyalariga oid mezonlarni Sharq tillariga bir xil tarzda tatbiq etish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Sharq kommunikativ madaniyatida direktivlik adresatni harakatga undash bilan birga ijtimoiy uyg'unlikni saqlash, maqom munosabatlari belgilash va suhbatdoshga nisbatan hurmatni ifodalash vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Direktiv nutq aktlarining pragmatik tabiatini maxsus tadqiq etgan Ye.I. Belyayeva [1; 2] ularni kommunikativ maqsad va adresatga ta'sir xususiyatiga ko'ra uchta asosiy guruhga — preskriptiv, rekvestiv va suggestiv direktivlarga ajratadi. Preskriptiv direktivlarda so'zlovchining adresat harakatini nazorat qilish va majburlash darajasi yuqori bo'lib, ularga buyruq, farmoyish, taqiq va ruxsat kabi aktlar kiradi. Rekvestiv direktivlarda adresatning tanlash imkoniyati nisbatan saqlanadi; iltimos, yolvorish va ayrim taklif ko'rinishlari shular jumlasidir. Suggestiv direktivlar esa, asosan, adresat manfaatiga yo'naltirilib, maslahat, tavsiya va ogohlantirish aktlarini qamrab oladi. [1, 45-b.] Mazkur tasnif A.A. Muminova tomonidan o'zbek reklama diskursi materiallariga tatbiq etilgan [3; 4].

Ye.I. Belyayeva tasnifining muhim jihati shundaki, unda direktivlarni farqlash faqat grammatik shaklga emas, balki kommunikativ munosabat xususiyatiga asoslanadi. Bir xil imperativ konstruksiya muayyan vaziyatda preskriptiv buyruqni, boshqa vaziyatda esa suggestiv maslahatni ifodalashi mumkin; so‘roq yoki shart shaklida tuzilgan bilvosita ifoda esa rekvestiv iltimos vazifasini bajaradi. Bu nazariy asos yapon, xitoy va koreys tillaridagi direktiv nutq aktlarini qiyosiy tahlil qilishda harakatga undash darajasi, adresatning tanlash imkoniyati va undashdan manfaatdor tomonni aniqlash uchun muhim mezon vazifasini bajaradi.

Xitoy tilida direktiv nutq aktlarining pragmatik talqini konfutsiychilik an‘analari, xususan, 礼 lǐ — odob, marosim va ijtimoiy uyg‘unlik tamoyili bilan bog‘liq. Xitoy kommunikativ madaniyatida jamoadagi tartib, kattaga hurmat va ijtimoiy iyerarxiyani saqlash muhim bo‘lgani uchun direktiv ifodaning pragmatik bahosi uning faqat bevosita yoki bilvosita shakli bilan belgilanmaydi.

Xitoy tilidagi 请 qǐng — «iltimos», 麻烦你 máfan nǐ — «sizni ovora qilsam ham...», «iltimos...», 劳驾 láojià — «kechirasiz», «iltimos» kabi ifodalar direktiv ta’sirni yumshatishga xizmat qiladi. Ularning aniq ma’nosi va illokutiv kuchi muloqot vaziyati, ishtirokchilarning maqomi hamda o‘zaro munosabatiga qarab o‘zgaradi. M. Skewis [8] XVIII asr xitoy adabiyotidagi direktiv aktlarni tahlil qilib, «Qizil uydagi tush» romanida bevosita imperativ fe’llar direktiv ifodalarning taxminan 90 foizini tashkil etganini, biroq ular murojaat shakllari va yumshatuvchi vositalar bilan birga qo‘llanganini ta’kidlaydi. Bu natija xitoy muloqot madaniyatida bevosita direktiv har doim ham qo‘pollikka teng emasligini ko‘rsatadi. Demak, xitoy tilida direktivning pragmatik maqbulligi bevositalik darajasidan ko‘ra ko‘proq uning ijtimoiy uyg‘unlikka mosligi, adresat maqomi va yumshatuvchi vositalar bilan uyg‘unlashuviga bog‘liq.

Koreys tilida direktiv nutq aktlarining pragmatik talqini gonorifik tizim va nutq darajalari bilan uzviy bog‘langan. Koreys jamiyatida yosh, lavozim, ijtimoiy maqom, qarindoshlik munosabati va ishtirokchilar o‘rtasidagi yaqinlik til vositalarini tanlashga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun direktivning muloyim yoki qat’iy qabul qilinishi faqat uning propozitsion mazmuniga emas, balki qaysi nutq darajasida ifodalanganiga ham bog‘liq.

Masalan, koreys tilidagi 하세요 haseyo shakli odobli iltimos, taklif yoki ko‘rsatmani ifodalashi mumkin. 하십시오 hasipsio esa rasmiy nutqda yuqori hurmat darajasini ifodalaydigan direktiv shakl sifatida qo‘llanadi. Ularning pragmatik qiymatini mutlaq ravishda «iltimos» va «buyruq» deb ajratish to‘g‘ri emas, chunki aniq illokutiv kuch

fe'l ma'nosi, intonatsiya, vaziyat, nutq darajasi hamda so'zlovchi—adresat munosabati asosida belgilanadi. Koreys kommunikativ madaniyatida xushmuomalalik ko'pincha ixtiyoriy strategik tanlov emas, balki ijtimoiy tartib va maqom munosabatlari belgilagan kommunikativ me'yor sifatida namoyon bo'ladi. Shundan kelib chiqib, koreys tilida direktivning kommunikativ kuchini gonorifik ko'rsatkichlar, nutq darajasi va ijtimoiy maqom munosabatlari belgilaydi, degan xulosaga kelish mumkin.

Yapon tilida direktiv nutq aktlarining zamonaviy pragmatik talqini 敬語 keigo — hurmat nutqi, ijtimoiy iyerarxiya, bilvositalik va diskurs-xushmuomalalik tushunchalari bilan bog'liq. Yapon muloqotida direktiv ifodaning kommunikativ kuchi faqat fe'l shakli bilan emas, balki so'zlovchi va adresatning maqomi, 内／外 uchi/soto — ichki va tashqi guruh munosabati, rasmiylik darajasi hamda institutsional vaziyat bilan belgilanadi.

M. Tokieda [9] o'zining «tillik jarayon nazariyasi» (言語過程説) doirasida tilni tayyor va o'zgaras tizim emas, balki nutqiy faoliyat jarayonida amalga oshadigan dinamik hodisa sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, yapon tilidagi buyruq yoki iltimosni faqat grammatik shakl asosida emas, balki kontekst va ishtirokchilar munosabatiga ko'ra belgilash lozim [9, 57-b.]. Masalan, やってください *yatte kudasai* — «iltimos, bajaring» va やれ *yare* — «bajar» ifodalari adresatni bir xil harakatga undasa-da, ularning pragmatik kuchi bir xil emas. Birinchi konstruksiya odobli iltimos yoki ko'rsatmani, ikkinchisi esa qat'iy buyruqni ifodalaydi; biroq bu shakllarning kommunikativ bahosi ham kontekst, ishtirokchilar maqomi va diskurs turiga bog'liq.

Yapon tilida grammatik jihatdan muloyim tuzilgan ifoda muayyan institutsional vaziyatda majburiy ko'rsatma vazifasini bajarishi mumkin. Xizmat ko'rsatish jarayonida qo'llanadigan こちらにお名前をお願いいたします *kochira ni onamae o onegai itashimasu* kontekstual ravishda «iltimos, ismingizni shu yerga yozing» deb tarjima qilinadi. Unda «yozmoq» fe'li ochiq ifodalanmagan bo'lsa-da, vaziyat orqali talab qilinayotgan harakat anglashiladi. Ifoda tashqi shakliga ko'ra o'ta muloyim iltimos bo'lsa ham, xizmatdan foydalanish sharti sifatida amalda majburiy ko'rsatma kuchiga ega bo'ladi. Demak, yapon tilida grammatik muloyimlik direktivning institutsional jihatdan majburiy bo'lishini istisno etmaydi; uning illokutiv kuchi keigo, kontekst, diskurs turi va ishtirokchilar munosabatining o'zaro ta'siri asosida belgilanadi.

Qiyosiy tahlil yapon, xitoy va koreys tillarida bevositalikni qo'pollik, bilvositalikni esa mutlaq xushmuomalalik bilan tenglashtirish mumkin emasligini ko'rsatdi. Xitoy tilida direktivning pragmatik maqbulligi ijtimoiy uyg'unlik, vaziyat va yumshatuvchi

vositalarga; koreys tilida gonorifik daraja, nutq uslubi va maqom munosabatiga; yapon tilida esa keigo, kontekst va institutsional muloqot me'yorlariga bevosita bog'liq.

Demak, Sharq tilshunosligida direktiv nutq aktlarini faqat imperativ shakl yoki buyruq gap doirasida talqin qilish yetarli emas. Ularning illokutiv kuchi grammatik shakl, kommunikativ maqsad, ijtimoiy maqom, nutq darajasi va milliy-madaniy me'yorlarning o'zaro munosabati natijasida shakllanadi. Shu sababli direktiv nutq aktlarini tadqiq etishda funksional-pragmatik, sotsiopragmatik va madaniyatlararo yondashuvlarni o'zaro uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Беляева, Е. И.** Грамматика и прагматика побуждения: Английский язык / Е. И. Беляева. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. — 168 с.
2. **Беляева, Е. И.** Принцип вежливости в речевом акте побуждения / Е. И. Беляева // Иностранные языки в школе. — 1988. — № 2. — С. 12–17.
3. **Муминова, А. А.** Реклама дискурсида директив нутқ актларининг ифодаланиши / А. А. Муминова // Филология масалалари. — Тошкент, 2018. — № 3. — Б. 45–49.
4. **Муминова, А. А.** Ўзбек реклама матнларининг прагмалингвистик хусусиятлари : филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) дисс. автореф. / А. А. Муминова. — Тошкент, 2019. — 48 б.
5. **Austin, J. L.** How to Do Things with Words / J. L. Austin. — Oxford : Clarendon Press, 1962. — 166 p.
6. **Brown, P.** Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. C. Levinson. — Cambridge : Cambridge University Press, 1987. — 345 p.
7. **Searle, J. R.** Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts / J. R. Searle. — Cambridge : Cambridge University Press, 1979. — 187 p.
8. **Skewis, M.** Mitigated Directness in Honglou Meng: Directive Speech Acts and Politeness in Eighteenth-Century Chinese / M. Skewis // Journal of Pragmatics. — 2003. — Vol. 35, No. 2. — P. 161–189.
9. **時枝誠記.** 國語學原論 / 時枝誠記. — 東京 : 岩波書店, 1941. — 528 p. (Tokieda M. Kokugogaku Genron. — Tokyo : Iwanami Shoten, 1941).